

จากศิษย์เก่านักมานุษยวิทยาดนตรี

อานันท์ นาคคง

2530 ผมเดินผ่านเข้ามาที่ห้องเรียนมานุษยวิทยาท่าพระจันทร์

ก่อนนั้นไม่นาน คือการตัดสินใจว่าเมื่อเรียนจบปริญญาดนตรีไทยรุ่นแรกที คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาย แล้ว ผมจะไปไหน ทำอะไร มีชีวิตในรูปแบบใด ตัวเลือกที่คิดไว้มีอยู่ไม่กี่อย่าง หนึ่งในนั้นคือฝันที่จะเป็นนักมานุษยวิทยาดนตรี (Ethnomusicologist) ตามอย่างฮีโร่บางคนที่เคยเห็นผ่านหน้าจอหนังสือสารคดีมา (เช่น Alan Lomax คนแบกกล้องและเครื่องอัดเสียงชาวบ้านไปทั่วอเมริกา หรือ David Fanshawe คนแบกไมโครโฟนเดินทางไปที่ทวีปแอฟริกาและแปซิฟิก เป็นต้น) และเคยได้ยินบรรดาครูๆ ของผม (ปัญญา รุ่งเรือง-สุจิตต์ วงษ์เทศ-บรูซ แกสตัน) เล่าถึงคำว่า เอธโนมิวสิกโคโลยี (Ethnomusicology) ให้ฟังด้วยมุขมุกคิคนละทีละทาง แปลกันคนละคำ ดนตรีชาติพันธุ์บ้าง มานุษยดุริยางควิทยาบ้าง มานุษยวิทยาดนตรีบ้าง ไม่มีใครพูดเรื่องเดียวกัน แต่ไม่ว่าจะเวอร์ชันไหนผมก็ฟังด้วยความตื่นเต้น จินตนาการถึงการออกเดินทางไปในที่ที่ไม่รู้จักมักคุ้น ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัสกับสิ่งที่เรียกว่าดนตรีซึ่งไม่อาจมีนิยามชัดเจนได้ว่ามันคืออะไรแน่ ค้นหาดนตรีที่ต่างไปจากดนตรีที่คุ้นเคย ไปรู้จักกับคนที่เกี่ยวข้องกับดนตรีที่วุ่นๆ หัววิธึเล่าเรื่องของดนตรีแปลกๆ นั้นให้คนฟัง ซึ่งที่จริงก็ลองทำอยู่แล้วตลอดเวลาตั้งแต่มัธยม ด้วยการชอบถ่ายภาพ ชอบเขียนบันทึก ชอบอัดเสียง และชอบพูดถึงสิ่งที่ผ่านหูผ่านตา โชคดีที่ผู้ปกครองไม่ค่อยห่วง ได้ออกเดินทางไปในไหนมาไหนอย่างอิสระมาตลอด

ในเวลานั้นผมพอจะผ่านการเรียนรู้อันตรธานมาแล้วหลายรูปแบบ ตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ จนโตเป็นหนุ่มวัยรุ่น ส่วนใหญ่เป็นการเรียนนอกระบบ ไม่มีตำรา ไม่มีแบบแผน ไม่มีหลักการอะไร พอใจจะทำอะไรก็ทำ ไม่ชอบก็ทิ้งไป มีอะไรแปลกหูแปลกตาเข้ามา ก็เห่อเป็นพักๆ รู้เรื่องมั่งไม่รู้เรื่องมั่ง ได้ความรู้มาจากวิทยุโทรทัศน์ งานวัด และจากวงสุรยาเมาของผู้ใหญ่ที่ติดสอยห้อยตามไปที่โน่นที่นี้ มาได้เรียนดนตรีในระบบก็ตอนปริญญาตรีแล้ว บรรยากาศแตกต่างจากสมัยมัธยม อะไรๆ ก็ดูจริงจังเหลือเกิน สิ่งแวดล้อมเหมือนละครแฟนตาซี ผมจบหลักสูตรด้วยคะแนนดีมาก แต่ก็เรียกได้ไม่เต็มปากว่าประสบความสำเร็จ เพราะไม่อินเลยกับดนตรีประเพณีราชสำนัก-ดนตรีคลาสสิก ไม่สนุกกับทฤษฎีดนตรีที่มีกรอบกติกาหยาบหยาบ และไม่ชอบการปฏิบัติดนตรีตามแบบแผน คะแนนที่ได้นั้นเป็นไปตามกระบวนการประเมินในห้องเรียน แต่ใจคือด้านเกินกว่าจะเชื่อในระบบสถาบัน รวมทั้งในทางกลับกันผมก็รู้ตัวว่าตัวเองโดนปฏิเสธจากสถาบันดนตรีตรงนั้นไปเรียบร้อยแล้วเหมือนกัน

เอธโนมิวสิกโคโลยีเป็นเรื่องใหม่มากสำหรับสังคมไทยในเวลาเกือบสามสิบปีก่อน ปีที่ผมจบปริญญาตรียังไม่มียุทธศาสตร์เปิดหลักสูตรปริญญาโทขึ้นมา ถ้าจะเรียนจริงๆ ต้องไปเรียนต่างประเทศที่มีการเรียนการสอนในด้านนี้ ซึ่งถ้าไม่มีทุนส่วนตัวหรือภาษาไม่ดี ก็คงจบเห่ คุณพ่อผมเคยคิดจะส่งไปเรียนโทที่อินเดีย ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่าค่าใช้จ่ายถูกดี และมีลูกศิษย์พ่อที่บวชเป็นพระสงฆ์เรียนอยู่ที่โน่นเยอะ ไปอาศัยกุฏินอนได้ อาศัยข้าวพระกินได้ เป็นการประหยัดรายจ่ายเพราะยังมีน้องสาวเรียนหนังสืออีกสามคน และบ้านเราจนมาก พ่อฝากพวกพระช่วยสืบหาวิทยาลัยอินเดียที่เปิดหลักสูตรดนตรีแบบค่าเทอมถูกๆ ให้ แต่ผมเลือกที่จะสอบเข้าเรียนในหลักสูตรปริญญาโทมานุษยวิทยาของธรรมศาสตร์ โดยไม่ได้ปรึกษาหารือใคร ไม่รู้จักด้วยซ้ำว่าใครสอนเรียนอย่างไร รู้แต่ว่าน่าจะเรียนในเมืองไทยเราแหละ เข้าใจพื้นฐานมานุษยวิทยาให้ดีเสียก่อน เท่าที่ปัญญาน้อยนิดของนักดนตรีไทยจะทำได้ ช่วงปริญญาตรีรู้จักคำว่ามานุษยวิทยาและคติชนวิทยาบ้างนิดหน่อย โดยข้ามคณะไปเรียนกับครูปรานี วงษ์เทศ ซึ่งมาสอนพิเศษที่นิเทศศาสตร์ (เขาเปิดคติชนวิทยาเป็นวิชาเลือกสำหรับนิสิต) คำว่าเอธโนมิวสิกโคโลยีได้ยินสม่ำเสมอขึ้นเพราะได้ติดตามครูปัญญา รุ่งเรือง ไปทำงานภาคสนาม ไปช่วยทำงานจัดพิพิธภัณฑ์เครื่องดนตรีพื้นบ้านของอาจารย์ประทวน เจริญจิตต์ แล้วก็อ่านงานเขียนเรื่องเพลงพื้นบ้านของพี่เอนก นาวิกมูล พี่อ้อยสุกัญญาภัทรราชัย ซึ่งที่จริงก็เคยทำงานกับพี่ๆ เหล่านี้มาตลอดสมัยมัธยม เวลาจะออกภาคสนามเก็บข้อมูลเพลงพื้นบ้านกัน ผมจะรับหน้าที่เป็นช่างบันทึกเสียงให้เสมอทุกหนแห่ง

สังเกตเห็นวิธีการเขียนงานของพี่ๆ เขาว่าการเล่าเรื่องเพลงพื้นบ้านจะหันไปให้น้ำหนักกับตัว text ที่เป็นภาษา และ context ที่เป็นเรื่องราวรอบมากกว่า ในขณะที่ music มันหายไป ไม่รู้เลยว่าเสียงร้องของพ่อเพลงแม่เพลงนั้นสูงต่ำสั้นยาวช้าเร็วยังไง มีโน้ตทำนองเด่นอะไร โครงสร้างวรรคตอนทางดนตรีเป็นอย่างไร จังหวะลูกคู่เพลงพื้นบ้านมีความละเอียดซับซ้อนยังไง และเสียงอื่นๆ รอบเสียงบนเวที มันมีอะไรเกิดขึ้นอีก กระทั่งคุณภาพของการบันทึกเพลงพื้นบ้าน ก็มักถูกละเลยด้วยข้อจำกัดของอุปกรณ์บันทึกเสียงที่ราคาถูก เทคโนโลยีล้ำหลัง ผมเก็บความรู้สึกเสียดายงานดนตรีเหล่านั้นเอาไว้ยาวนาน

จนในที่สุดคิดว่าการทำงานตรงนี้ เป็นเรื่องจำเป็นมากกว่าที่จะต้องไปเป็นนักดนตรีติดดีดเป่าอยู่บนเวทีเท่านั้น มุมมองต่อมานุษยวิทยาที่ครูปราณี วงษ์เทศ พุดถึงในห้องเรียน สุจิตต์ วงษ์เทศ พุดถึงในวงเหล้า และบรรดางานเขียนในเครือหนังสือมติชน-ศิลปวัฒนธรรมคงเป็นปัจจัยให้ผมเข้าไปนั่งเรียนหนังสือในห้องเรียนที่ทำพระจันทร์ได้ มีเพื่อนรุ่นเดียวกันที่สอบเข้ามาได้อีก 5 คน หนึ่งในนั้นคือ สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ ซึ่งต่อมาอีกหลายสิบปีได้หวนกลับมาเป็นเพื่อนร่วมเดินทางกัน คนอื่นๆ คือ วิมาลา ศิริพงษ์ ศีลวัต ศุขลวรรณ ปราณี หมอนทองแดง เป็นต้น

เอาเข้าจริงๆ แล้ว ชั้นเรียนมานุษยวิทยาที่นั่งเรียนกับครูหลายท่านผู้ได้ชื่อว่าเป็นจอมยุทธ์ ผมก็ไม่รู้เรื่องพอๆ กับตอนเรียนดนตรีแบบจริงจังสมัยปริญญาตรีนะแหละ ตามเนื้อหาไม่ทัน จับประเด็นไม่ถูก และรู้ตัวทันทีว่าไม่ควรเริ่มเรียนมานุษยวิทยาที่ปริญญาโท เหมือนกับที่เรียนดนตรี เรียนศิลปะ มันต้องมีรากมาก่อน คำศัพท์หลายคำ เพื่อนเขาเข้าใจ แต่ผมงง ชื่อฮีโร่หลายคน เพื่อนเขาโยงประวัติผลงาน แนวคิด ออกมาได้เป็นเรื่องเป็นราว แต่ผมงง บทความที่ครูปริตดาสั่งการบ้าน ครูยศสั่งการบ้าน ครูไชยันต์สั่งการบ้าน ครูปฐมฤกษ์สั่งการบ้าน กลับอ่านยากกว่าโน้ตเพลง เขียนยากกว่าแต่งเพลง และใช้ชีวิตในห้องเรียนยากกว่าในวงดนตรี ทำไปทำมาก็ท้อว่าไม่น่าจะเป็นนักมานุษยวิทยาคนตรีในแนววิชาการ ถ้าไปเรียนด้านนี้จริงๆ จะมีเป็นอันคว้งกว่านี้หรือ

มุมที่ผมพบว่าน่าเพลิดเพลินกว่า คือนอกห้องเรียนมานุษยวิทยา ที่ตึกกิจกรรมเดินเข้าไปที่ชมรมศิลปะการแสดง ไปคุยกับน้องๆ เรื่องละครกัน มีครูคาร์ณ คุณะติลก พระจันทร์เสี้ยว มาช่วยดูแลงานละคร กำกับการแสดง ผมแะเวเวียนไปๆ มาๆ จนเกิดละครเรื่อง *ชนบทหมายเลขสี่-แล้ว* ขึ้นมาเรื่องหนึ่ง ผมทำหน้าที่ทั้งแต่งเพลง เล่นดนตรี และเล่นละครไปด้วยเลย ละครเล่าเรื่องปัญหาสังคมชนบท สิทธิทำกิน การ

รุกไล่ที่ดิน ปัญหาแรงงาน โสเภณี ความเชื่อเก่าแก่ วัฒนธรรมครอบครัว การรุกรานของทุนนิยม ฯลฯ ที่จริงก็เป็นเรื่องในตำราเรียนเหมือนกัน แต่เล่าเรื่องคนละวิธี ไม่ได้บอกครูในห้องเรียนว่าหายไปไหน ภาษาศาสตร์บอຍ แต่อยู่ที่ห้องซ้อมละคร โรงละคร หอประชุมเล็กที่เล่นละครก็อยู่หน้าตึกเรียนสังคมวิทยา-มานุษยวิทยานั้นแหละ

โชคชะตาเปลี่ยนไป หลังเปิดเทอมธรรมศาสตร์ไม่นานนัก จุฬายก ก็มีประกาศทุนสำหรับเรียนต่อปริญญาชั้นสูงยังต่างประเทศหลายทุน หนึ่งในนั้นคือทุนสำหรับเรียนดนตรี ซึ่งไม่ได้บอกชัดๆ ว่าต้องเรียนอะไร ผมไปเข้าสอบกับเขาด้วย ผลคือสอบได้ ซึ่งก็ยังไม่รู้ว่าจะไปเรียนที่ไหน หากได้ตัดสินใจลาออกจากหลักสูตรของคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไปในทันที แต่ยังไม่ยอมขอย้ายไปเรียนที่คณะธรรมศาสตร์อีกนาน

ครูบุษฯ แกสตัน แนะนำให้สมัครเรียนต่อ Ethnomusicology ที่โซแอส (SOAS) มหาวิทยาลัยลอนดอน กว่ากระบวนการรับสมัครจะเรียบร้อย ก็ปาเข้าไปปีกว่า ระหว่างนั้นผมหันไปทำงานดนตรีอื่นๆ และเรียนรู้ไปเรื่อยๆ ว่าที่จริงความพิเศษของดนตรีมีอยู่ทุกแห่ง ทุกวัน ได้ยินเสียงวงฉิ่งฉาบเพลงข้างถนน เสียงงานวัด เสียงวงเหล้า เสียงเครื่องจักร เสียงสนามฟุตบอล เสียงเชียร์มวยตุ้ เสียงพระสวดศพ ฯลฯ ผมอยู่กับเสียงเหล่านี้สลับไปมากับการเล่นดนตรีในวงฟองน้ำกับครูบุษฯ ทำงานละครเวทีกับเพื่อนๆ จนวันใดวันหนึ่งก็บินไปนั่งอยู่ในชั้นเรียนที่ลอนดอน

ผมถูกจับไปเข้าหลักสูตรเรียนแบบวิจัย ซึ่งให้ความสำคัญกับงานวิทยานิพนธ์ในกำกับของอาจารย์ที่ปรึกษาและคณะกรรมการคุมวิจัยมากกว่าการเข้าชั้นเรียนประจำ และเช่นกัน ความสนใจอยู่นอกงานวิชาการ ผมหันไปเรียนในผับใต้ถุนมหาลัย SOAS นั้นเอง แล้วไปสนุกต่อที่ได้ดูหอพัก International Hall ที่มีนักศึกษานานาชาติอยู่ร่วมกันห้าร้อยกว่าคนซึ่งไม่มีใครพูดสำเนียงอังกฤษถูกต้องชัดเจนสักคนเดียว จากนั้นก็เป็นตามถนนหนทาง ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่นจากชุมชนจีนย่านโซโฮและเซาท์วาร์ด แยกอินเดียย่านแฮโรว์ แยกปากีสถานย่านบริกเลน-เซาท์ฮอล แยกบังกลาเทศย่านทาวเวอร์แฮมเลต พวกคนดำแอฟริกันย่านลอนดอนใต้-ครอยดอน-แลมเบิร์ต พวกอิสลามย่านฮิลลิ่ง พวกลาตินอเมริกันที่ยกพวกมาเดินรำกันเป็นขบวนคาร์นิวัลบนถนนย่านนีออตติงฮิลล์ แล้วก็ไปอยู่กับแก๊งฟังก์เมาท์เห็นย่านแคมเดน ไปสูบบุหรี่กับนักดนตรีกาเมลันชาวที่เซาท์แบงค์ และพิเศษมากคือได้ไปขลุกอยู่กับชุมชนเรฟูจิเพื่อนบ้านอุษาคเนย์ที่รอดตายจากสงครามล้างเผ่าพันธุ์ โดยการชักชวนของเพื่อนนักดนตรีเขมรคนหนึ่งคือ คุณมงคูล อุม ให้ไปเป็นอาสาสมัครทำงานวัฒนธรรมที่ตึก VLC (Vietnam Laos Cambodian Community Centre) ย่านแฮกนีย์ ซึ่งรัฐบาลอังกฤษในขณะนั้น

ยกสถานที่ให้พวกเราพิสูจน์ได้มาพบปะกัน ยิ่งกลายเป็นห้องเรียนที่สนุกมากกว่า มหาวิทยาลัย เพราะได้ทำกิจกรรมกับเพื่อนบ้านมาตลอด ทั้งงานเล่นดนตรีละคร ฉายหนัง เต็นท์รำ ทำบุญ เสวนา และลองเรียนภาษาเขมร-เวียดนามไปด้วยกับพวกเด็กๆ ที่เกิดและโตในอังกฤษ แต่การเรียนที่มีความหมายที่สุด คือได้เรียนดนตรีเขมรใหม่ ตั้งแต่ต้น

ผมออกจากหอพักลอนดอนไปอาศัยอยู่กับครอบครัวคุณมงคลที่เมืองเค้นท์ เพื่อเรียนดนตรีของเขาและเรียนอื่นๆ ซึ่งเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับดนตรีไทยที่ผมเคยคิดว่าผมรู้จักดีมาตั้งแต่แรก ยังมีมานานอยู่หลายชั้นมาก ในขณะที่เดียวกันก็สอนดนตรีไทยให้เขาเป็นการตอบแทน เราตั้งวงดนตรีเขมรกันควบคู่ไปกับตั้งวงดนตรีไทย มีลูกหลานและเพื่อนบ้านมาร่วมด้วย ใช้เครื่องดนตรีชุดเดียวกันนั้นแหละ แต่เมื่อจะเล่น เพลงเขมรก็เล่นด้วยเทคนิควิธีอย่างหนึ่ง น้ำเสียงอย่างหนึ่ง ถ้าจะเล่นเพลงไทยก็หัน ไปเล่นอีกแบบหนึ่ง ความรู้ส่วนหนึ่งเป็นความรู้ที่ต้องเปรียบเทียบกับดนตรีไทยอยู่ และอีกส่วนหนึ่งต้องคิดอย่างเขมรเท่านั้นถึงจะเข้าใจว่าอะไรเป็นอะไร เพลงที่ผมได้เรียน มาจากการช่วยกันแกะโน้ตจากแผ่นเสียงเก่า ผลงานบันทึกเสียงของนักมานุษยวิทยา ฝรั่งเศส ฌาค บรูเน็ต (Jacques Brunet) ซึ่งเคยเดินทางมายังเขมรช่วงก่อนสงคราม บันทึกรับมือครูดนตรีทั้งในวังและชาวบ้านเอาไว้ มีแผ่นเสียงเพลงพ็อบเขมรที่เอามา หัดเล่น แผ่นเสียงพวกนี้คุณมงคลสะสมจากคนเขมรทั้งในอังกฤษและฝรั่งเศสที่ พลัดบ้านพลัดเมืองมา นอกจากนี้คือการค้นจากห้องสมุดของ SOAS เพิ่มเติมว่ามีอะไร เป็นร่องรอยความรู้ดนตรีเขมรอีก ในห้องสมุดเดียวกันนี้ ยังมีความรู้ดนตรีอุษาคเนย์ และดนตรีโลกที่นักวิชาการยุคล่าอาณานิคมฝากเอาไว้อีกมหาศาล นอกจากห้องสมุด ยังโชคดีที่มีโทรทัศน์ มีวิทยุบีบีซี และมีเทศกาลวัฒนธรรมอีกมากมายทั้งในและนอก เมืองลอนดอนที่เปิดโอกาสให้เรียนรู้ได้ไม่จบสิ้น สามปีเศษในอังกฤษ ผมคิดว่าได้ให้ บทเรียนกับชีวิตไม่ใช่น้อย

2535 ผมเริ่มบทบาทเป็นครูดนตรีไทยที่จุฬาย ปรินญาและประสบการณ์ ที่ผ่านมาจาก SOAS ไม่ได้ใช้จริงจังในหลักสูตรที่สอน พอจะเห็นว่ามิสสถาบันอื่นๆ เริ่มเปิดหลักสูตรปริญญาโทมานุษยวิทยาดนตรีกันแล้ว แต่ก็ไม่มีโอกาสไปยุ่งเกี่ยว ในที่สุดก็ตัดสินใจออกนอกรั้วมหาวิทยาลัยเหมือนเดิม เดินทางรอบขอบเมืองไทย บันทึกเสียง ถ่ายรูป ถ่ายวิดีโอ เขียนหนังสือ ทำเพลง ทำหนังทดลอง ทำละคร และ ทำกิจกรรมกับชาวบ้านไปเรื่อยๆ จนหมดพันธะทางทุนของจุฬาย ก็ลาออกไปสอนอยู่ มหิดลระยะหนึ่ง ซึ่งก็อยู่นอกห้องเรียนอีกเช่นกัน แล้วมาประจำการอยู่ศิลปากรตลิ่งชัน

เพิ่งจะได้พูดเต็มปากเต็มคำว่าได้ทำหน้าที่ครูสอนวิชามานุษยวิทยาดนตรีจริงๆ ก็เมื่อ สักสิบกว่าปีมานี้ มีลูกศิษย์กลุ่มเล็กๆ ที่หันมาเลือกเรียนสิ่งที่ไม้อาจมีนิยามชัดเจน ได้ว่าดนตรีคืออะไรแน่

ผมบอกพวกเขาเสมอว่าวิชาไม่ได้สอนให้เล่นดนตรีโลกสวย แต่เราใช้ มานุษยวิทยาดนตรีเป็นประตูหนึ่งในการศึกษามนุษย์ เข้าใจมนุษย์ผ่านปรากฏการณ์ ดนตรี ผ่านเสียงเพลง รูปแบบ เนื้อหา ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อ การสืบทอดและ การเปลี่ยนแปลง ผ่านการผลิตและการใช้งาน หรือในทางกลับกัน เราศึกษามนุษย์ ที่มีพฤติกรรมเกี่ยวกับดนตรีเพื่อเข้าใจความหมายและความสำคัญของดนตรีนั้นๆ ให้ลึกซึ้งขึ้น เรามีครูอยู่ทุกแห่งหน ไม่ว่าจะเป็ศิลปินชนเผ่าในป่าเขา คนจรร่อนเร่ คนขายชอบ และคนเมืองที่ถูกผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลง การศึกษามานุษยวิทยา ดนตรี ไม่จำเป็นต้องหวังผลเลิศปลายทางคือความรู้สุดยอดทางฝั่งฟากดนตรีหรือ ฝั่งมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ควรประมวลหลอมรวมทั้งสองด้านเข้าหากันให้ได้

ผมเชื่อมั่นเสมอว่ามานุษยวิทยาดนตรีสามารถเปลี่ยนสังคมได้ เปลี่ยนคนได้ โดยเฉพาะคนที่เลือกเส้นทางชีวิตสายนี้ ทำให้มีทัศนคติต่อดนตรีเป็นกลางขึ้น เปิดรับ ดนตรีทุกอย่างด้วยใจเป็นธรรมขึ้น มีการปฏิบัติต่อดนตรีพื้นบ้านและเพื่อนบ้านโดย ความเคารพมากขึ้น เข้าใจความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น อ่อนน้อมถ่อมตน เปิดหู ฟังกันมากขึ้น มีเพื่อนร่วมทางสร้างสุขมากขึ้น มีเรื่องราวให้สนทนากันด้วยความรัก ความจริงใจมากขึ้น มีความหวังที่ดีต่อโลกใบนี้ด้วยกัน

2558 ห้องเรียนมานุษยวิทยาธรรมศาสตร์ที่ผมเคยเดินผ่าน กำลังจะมีอายุ 50 ปี

ผมเรียนไม่จบปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต มานุษยวิทยาดนตรีหลายคนที่ไม่ได้เรียนปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต แต่ผมเชื่อว่าเราทุกคน ต่างมีวิญญาณนักมานุษยวิทยา มีภาระหน้าที่ต่อสังคมและผู้คนที่ใช้ชีวิตร่วมเวลาของเรา ก่อนเวลาของเรา และหลังเวลาของเราเช่นกัน